

Az eltűnt hokimeccs nyomában
– diskurzuselemzés egy sportesemény ürügyén –

A tanulmány témája a romániai nyilvánosság egy szeletének vizsgálata: 1998. március 28-án a Budapest Sportcsarnokban lezajlott „C” csoportos jégkorong-világbajnokság döntőnek számító magyar-román mérkőzés romániai sajtóvisszhangjáról, pontosabban visszhangjairól lesz szó. Egy ilyen kísérlet azonban nem lehet teljességgel száraz, nem szorítkozhat kizárólag csak a sajtó világára, ugyanis a jobb megértés érdekében egyrészt számolni kell bizonyos (közel)múltbeli romániai sporteseményekkel, másrészt pedig figyelmet érdemel az említett esemény informális nyilvánossága, a szemtől-szembeni világban való átélése, ha úgy tetszik, átbeszélése is.

Előre kell bocsátanom, hogy a vizsgált sajtóorgánumok szigorú tudományos szempontok szerint nem tekinthetők reprezentatívnak, nem egy előre meghatározott minta szerint válogattam ki az egyes újságokat, hanem inkább hólabdaszerűen. Ez alatt azt értem, hogy kutakodó figyelmem azon újságokon pásztázott végig, amelyekben az említett esemény valamilyen módon tálalásra került.³⁸ A vizsgálat egyaránt kiterjedt a romániai magyar és román nyelvű, országos, illetve helyi lapokra. Az alkalmazott módszer nem a hagyományos értelemben vett tartalomelemzés, hanem egyfajta szubjektív „klaszterezés”: az adott téma kapcsán az egyes cikkeket, illetve cikkrészleteket (stilisztikai, nyelvi, stb.) hasonlóságok alapján csoportokba soroltam.

A tanulmány második felében a felállított csoportokat összehasonlítom, illetve tágabb elméleti keretbe való helyezésükkel egyfajta politikai pszichológiai értelmezésüket teszem lehetővé.

³⁸ Természetesen objektívnek titulálható tényező is közrejátszott, ilyen például az elérhetőség. A Csíkszeredai Városi Könyvtár sajtórészlegén csak egy központi sportlapot találtunk, habár tudvalevőleg három bukaresti román nyelvű sportnapilap létezik.

A román és magyar felnőtt hokiválogatott küzdelme és nyilvánosságban való jelenléte több szempontból is érdemes a szociológiai megközelítésre. Mint bármely nemzetközi sportesemény kapcsán, itt is jogosan merül fel az identitás problémaköre, ugyanis valamely ország válogatottjának drukkolni elsősorban az illető csapattal, és ezáltal az illető országgal való azonosulást feltételezi. A csapatkötődés (drukkerség) azonban olyan identitás-, tudás-, attitűdszintű, illetve érzelmi-indulati (nem mindig reflektált) elemeket tartalmaz, amelyek az egyéni életút vagy az előzetesen kreált közösségek részét képezik (Hadas-Karády, 1995). Az általunk vizsgált esemény kapcsán viszont nehéz lenne egyértelműen megkonstruálni a magyar és a román drukker ideáltípusát, mivel a két válogatott között többrendbéli összefonódás létezik, az edzők és a játékosok etnikuma és (volt vagy jelenlegi) állampolgársága nem esik egybe. A magyar válogatott edzője és néhány játékosa Romániából származik, ám jelenleg magyar állampolgárok, a román válogatott körülbelül fele magyar etnikumú, ezeknek egy része pedig leigazolt játékosként Magyarországon kergeti a korongot. Mondhatni, a két csapat már a mérkőzés előtt testközelbe került. A drukkerek állapotára azonban a későbbiekben még visszatérünk.

A helyzet további pikantériáját a román válogatott „belső szegregációja” szolgáltatja. Történt ugyanis 1998 februárjában, hogy a román fővárosban egy Bukaresti Steaua–Csíkszeredai Sportklub mérkőzésen a két csapat játékosai összeverekedtek, és egyfajta mini román-magyar skandalum támadt. Az akkor egymással ellenségeskedő játékosoknak egy része szintén tagja a román válogatottnak, és a Budapesten lezajlott vébé-tornán vállvetve, egy csapatban kellett játszaniuk. Még szerencse, hogy egy ilyen belső konfliktus a jégkorong szabályainak köszönhetően egy kis kompromisszummal feloldható: mivel a hokiban a játékosok egymást váltogató sorokba rendeződnek, a román edző úgy döntött, hogy a magyar játékosokat külön sorokba állítja fel. Így jöttek létre az úgynevezett „székely sorok”. A történet teljesebbé tétele érdekében azonban egy kis kitérőt kell tennünk. Az említett bukaresti román-magyar viszálykodás után, a

székely fiúknak igencsak szembe kellett nézniük azzal a dilemmával, miszerint mi a jobb: ha elfogadják a román válogatottba való meghívásukat, ezáltal pedig vállalva azt, hogy korábbi „ellenségeikkel” egy csapatban játszanak, avagy az, ha sérelmeikre hivatkozva, elzárkóznak a bukarestiekkel való közösségvállalás elől? Az előbbi változat mellett azonban anyagi jellegű érvek szóltak: Romániában (is) csak a hokiból megélni elég nehéz, egy nemzetközi szereplés azonban anyagi haszonnal és persze egyfajta szimbolikus tőkével is jár. A második változat akkor működhetett volna, ha a csíkszeredaiak, megaláztatásukra hivatkozva vállalják az etnikai önbezárkózást, amely ugyanakkor a versenysportokkal együttjáró teljesítményfelmutatás zsákutcáját is jelentené. A helyzetet azért tartottuk érdemesnek részletezni, mert világosan kidomborítja az állampolgári identitás és az etnikai identitás közötti feszültséget, vagy másképp fogalmazva, a kisebbségi élethelyzetek gyakori paradox mivoltát. Kisebbségi helyzetben a görcsös etnikai identifikáció gyakran jelenthet hátrányt az anyagi szférában vagy a mobilitási pályákon. Az etnikai határok újra- és újrakitermelése nehezebben konvertálható anyagi tőkévé. Ez nemcsak a sport területén, hanem a politikában és a gazdasági életben is így van.³⁹

Politika és sport a nyilvánosságban

A magán- és a közszféra közötti kommunikációs erőterben kibontakozó nyilvánosságban a politika és a sport is állandó „játékos”, igaz, nem azonos mértékben és nem egyenlő esélyekkel fitogtatják képességeiket. A sajtóban a sport csak „kíséri” a politikát, az újságokban, vagy a tévé- és rádióhírekben általában a politika mögött található, ott éli látszólag autonóm mindennapjait. A sport, jóllehet szürke

³⁹ Kisebbségi kontextusban politikai sikerekről is csak akkor beszélhetünk, ha azok az országos politikai élet színterén születtek. Hasonlóképpen, egy székelyföldi magyar vállalkozó például akkor sikeresebb, ha a többségi román társadalommal tranzakcióba lép, ugyanis így több információhoz, nagyobb piachoz jut. Ez nem az etnikai identitás feladását jelenti, hanem inkább új elemekkel való felruházásáról van szó.

eminenciásként mindig jelen van a nyilvánosságban, csak akkor kerül előtérbe, ha valamilyen módon témává izmosodik, ha a sajtófogyasztók érdeklődésére, percepciójára rá tud játszani. Ehhez nem elég az, ha egy sportesemény nemzetközivé válik, ettől még nem biztos, hogy figyelmet lekötő képességre tesz szert. Anélkül, hogy részletekbe merülnénk, most a sportnak csak azon tulajdonságát emeljük ki, amely által biztosan egyenlő partnerként utazhat a nyilvánosság virtualitásában, nevezetesen a látványosság biztosításával kecsegtető agresszivitásáról, vagy látens agresszivitásáról van szó. Ha egy sportesemény agresszióba fullad, akkor máris számíthat arra, hogy előkelő helyet érjen el a nyilvánosságba kerülő témák toplistáján. Minél inkább közüggé kezd válni a sport, annál inkább eltávolodik önmagától, és politikává kezd válni.

A politika és a sport legnyilvánvalóbb összekapcsolódása tehát az agresszió által történik. A politika szépfíúnak szeretné feltüntetni önmagát, ám azáltal, hogy lecsap a különböző formájú agresszív megnyilvánulásokra, éppen önmaga agresszív mivoltát is feltárja. A látszólag különálló politika és sport az agresszió vagy az agresszió lehetőségének dimenziójában összefonódnak: a politika behatol a sportba, a sport pedig a politikába, és mindez szemünk láttára – a nyilvánosságban.

Hogy politika és sport viszonyát taglalva, miért pont a (szimbolikus) erőszak tényét emeltem ki, könnyen érthetővé válik az alábbiakban. A nyilvánosságban a politika és a sport is nyelvi aktusként tételeződik, a nyelv pedig egyidőben a potenciális erőszak hordozója és ellentéte is. Paul Ricoeur szerint: „az erőszak és a nyelv olyan ellentétpárok, amelyek szigorúan behatárolják egymás mértékét, az egyik terjedelme a másikéhoz igazodik” (Ricoeur, 1998). A romániai újságok elemzésének célja az volt, hogy a szóban forgó esemény körül tetten érjük a kialakult történeteket. Az általunk beazonosított szcenáriók némelyike jócskán tartalmaz olyan elemeket, amelyek éppenséggel az erőszak tematikájának szótárába tartoznak.

Szenáriók a nyilvánosságban

Nézzük meg tehát a továbbiakban, hogy a 2-0-ás román vezetés után 3-2-es magyar győzelemmel véget ért, Budapesten lezajlott mérkőzést hogyan élték meg, illetve hogyan írták meg a román és a magyar újságok. Szenáriók alatt olyan konstruktumokat értünk, amelyek elmesélik a mérkőzés történetét, annak körülményeit, egyfajta legitimációs alapként fognak működni az esemény értelmezése érdekében. Egy forgatókönyv nem föltétlenül egy lapból nő ki magát, hanem sokkal inkább a különböző lapokban megjelenő tudósítások közös ismertetőjegyeinek összeolvasása, vagy összeillesztése által ragadható meg egységes egészként. A romániai nyilvánosságban kifinomálódott szenáriók jó része, amolyan pusztába kiáltott értelmezési keret, vita nélküli közönségtoborzás. A román és magyar újságok között nem alakult ki dialógus, a különböző nyelvű újságokban gyakran teljesen ellentmondó történetekkel találkozhatunk.

A. román szenáriók

A1. Bűnbakképzés szenáriója

E forgatókönyv szerint a román csapat veszteségének oka a svájci bíró, ez a tény majd minden román újságban cáfolhatatlan magyarázó érvként szerepel. A szenárió így hangzik: a mérkőzés első harmadában a román válogatott 2-0-ra vezetett, ugyanis akkor a bírászkodás még elfogadható volt (Ziua, márc. 30.), de szünetben Kercsó, a magyar edző, meglátogatta a bírót (Cotidianul, március 31), majd eltűnt, senki sem tudja hova (Ziua, márc. 30.). A második harmadban színre léptek a magyarok szövetségesei, a bírók (Adevărul, márc. 30.) és az „ő hathatós segítségükkel a magyaroknak sikerült 3-2-re nyerniük” (Curentul, márc. 30.).

A bűnbakképzés ismert jelenség a szociálpszichológiában: amikor a saját csoportot negatív események, kellemetlenségek érik, sokkal kézenfekvőbb egy külső tényezőre, vagy tényezők összességére hárítani a felelősséget, mint az in-group valós képességeit fel-

mérni. Jelen esetben az „ad hoc” bűnbak (Allport, 1977) példájával állunk szemben. A drukkerség állapotával együttjáró emocionalitás zsákutcába került, és ez az érzelmi felháborodás a figyelmet egy konkrét személyre, a vétkes bíróra irányítja.

A következő scenárió, mintegy továbbgyűrűzése az előbbinek, és újabb megragadhatónak vélt elemekkel bővíti ki a felkínált értelmezési keretet.

A2. Konspirációs scenárió

Mint már tudjuk – folytathatnánk az előbbi történetet – a bírók közül is leginkább a svájci vezetőbíró segítette a magyarokat, és ezt oly mértékben nyilvánvalóan tette, hogy honfitársának, a Nemzetközi Jégkorong Federáció elnökének, szégyenében el kellett hagynia a Sportcsarnokot (Ziua, márc. 30.). A „szervezőknek” (sic!) sikerült nagyon gyakran fair-playt meghaladó módon maximálisan kihasználniuk a hazai pálya előnyét, és ugyanakkor azt sem szabad elfelejteni, hogy a magyar-litván mérkőzés hihetetlen 14-0-ás eredménye arra szolgált, hogy a magyarokat mentesítse egy esetleges döntetlen eredmény emóciójától⁴⁰ (Adevărul, márc. 30.). A magyar közönség előre sejthető módon viselkedett: nagyon „koherens” (sic!) román nyelven nyomdafestéket nem tűrő szitkokat kiabált be a román hokisoknak címezve (Cotidianul, márc. 31.). Budapesten a románokból gúnyt űztek, miután a válogatottat Budapestre szállító autóbust valakik feltörték, és ellopták többek között a szegény román sofőr magyar fővárosban mintegy 500 dollárért vásárolt Whirlpool automata mosógépét (Ziua, márc. 28.), a román-magyar mérkőzés valójában nem volt más, mint „rablás a jégen” (Ziua, márc. 30.). És ha már a nemzetet meglopták, akkor lényeges, hogy független kívülálló, vagy éppen séggel politikusok megerősítsenek ebbéli hitünkben. Így megtudhatjuk, hogy bizonyos Ilics Milivoj volt nemzetközi bíró véleménye

40 Ha a litvánokat nem verik meg ilyen gólaránnyal, a döntő mérkőzésen a magyaroknak győzniük kellett volna, míg a románoknak elég lett volna egy döntetlen is. Mivel ilyen nagy gólkülönbséggel nyertek, a döntőben a magyaroknak lehetett volna elég egy döntetlen.

szerint a „bírók egyértelműen Románia ellen dolgoztak” (Ziua, márc. 30.). A politikusok közül Valeriu Tabără (Román Nemzeti Egységpárt) és Gheorghe Dumitrașcu (Román Társadalmi Demokrácia Pártja – a volt kormánypárt 1996-ig) nyilatkozott. Mindketten kifejtették véleményüket, miszerint „égbekiáltó igazságtalanság”, hogy Magyarország csak a svájci bíró segítségével volt képes nyerni. „Meddig fogjuk tűrni, hogy meglopjanak?” – teszi fel nemzetféltő költői-politikusi kérdését Tabără (Ziua, márc. 31.).

Mindenki ellenünk van – sóhajthatna fel ezt a logikát követve az átlag román olvasó –, a magyarok svájciakkal kollaborálva ellopták jogos tulajdonukat, és miközben mi szenvedő tekintetünket az égre emeljük, ők, valószínű, osztozkodnak a zsákmányon. Ezt igazolja a szintén a Ziua című lapban megjelent rövid hír is, miszerint a magyar válogatott a mérkőzés után nem kapta meg a győzelem esetére beígért 20 000 dollárt. Az újságíró felteszi a kérdést: „Vajon a magyar játékosokat megillető prémiumot nem a továbbjutásért elsősorban felelős Danny Kurmann, svájci bíró kapta meg?” (Ziua, márc. 31.). Íme, a sötét, láthatatlan erők, folyamatosan dolgoznak. Ám majd eljön az igazság órája, a nagy leleplezés pillanata: „várjuk a visszavágót a mi pályánkon” (Ziua, márc. 30.).

A.3. Technicista-oknyomozó scenárió

Ez a forgatókönyv az előbbi kettőnek az ellentettje, és arra épül, hogy részletekbe menő pontossággal feltárja a román csapat veszteségének szakmai okait. A román csapat sikertelensége a védelem és a támadás hibáinak tudható be, amelyhez hozzájárult a játékosok szelekciójában érvényesült edzői elképzelés, valamint a játék során tanúsított fegyelmetlenség is. Továbbá nincs értelme, hogy a vereséget valamilyen magyarpárti kulisszatitkok eredőjének tulajdonítsuk. „Legyünk őszinték, és ismerjük be hibáinkat!” (Gazeta Sporturilor, márc. 31.). Megjegyzendő, hogy e scenárió néhány eleme a korábban idézett lapokban is megtalálható, de nagyon elvétve, és teljességgel háttérbe szorulva. A veszteség tudomásulvétele (és itt mindegy, hogy minek tulajdonítják az elhibázott továbbjutási esélyt)

a „Hogyan tovább?” jövőbe irányuló kérdését is felveti (România Liberă, márc. 30.).

A4. Információs semlegesség

Az ide sorolható beszédmód távol tartja magát mindenféle torzítástól, itt csak információk, száraz tények léteznek. Két újság esetében szembevetendő ez a kreált semlegesség. Az egyik az országos Evenimentul Zilei című lap. Ebben az esetben azért kérdezhetünk rá a távolságtartás tényére, mert ez a lap közismerten bulvárlap, rendszerint abból él, hogy pici ügyekből óriásokat fabrikál. A másik lap a Hargita megyében megjelenő román nyelvű napilap. Itt érthető az újság által tanúsított semlegesség, hiszen Székelyföldön a hoki elsősorban „magyar ügy”, a helyi román média inkább távol tartja magát az ilyen eseményektől. Ha implikálódni akarna, a magyarokkal érületileg nem azonosulhatna, míg az országos román nyelvű újságok által diktált bűnbakkeresést, vagy konspirációs fejtegetéseket nem vállalhatná fel éppen Csíkszeredában a hely szelleme, a lokális nyilvánosság ellenében.

*

Az alábbiakban ismertetésre kerülő romániai magyar sajtónyilvánosság jobb megértése érdekében, röviden vázolni szeretnénk az előbb említett lokális nyilvánosság néhány fontosabb elemét.

A székelyföldi jégkorongozásnak több évtizedes hagyománya van, a régió belül pedig Csíkszereda és Gyergyószentmiklós számít ilyen szempontból centrumnak, ezekben a városokban műjégpálya is működik. A két város között egyrészt versengés zajlik, másrészt pedig „mobilitási” csatornák épültek ki: a gyergyói csapat jobb játékosai Csíkszeredába kerülnek (a csíkszeredai csapat bizonyos tagjai továbbá pedig fővárosi együttesekbe jutnak, ha máskor nem is, a katonai szolgálat idejére biztosan). Mivel Székelyföldön viszonylag kevés olyan sportágat művelnek, amelyekben országos szintű sikereket lehetne felmutatni, érthető, hogy a drukkerség iránti vágy elsősorban a jégkorong körül éli ki magát.⁴¹ Csíkszeredában az egyik

41 Természetesen, nem akarom megtagadni az évtizedek során elért országos, sőt világ-

legtekintélyesebb szobor is történetesen jégkorongozókat ábrázol. Így nem véletlen, hogy a városban nagyon él az a felfogás, miszerint „az nem szeredai, aki nem hokizik”, vagy legalábbis aki nem jár hokimeccsekre. A hokimeccs egyfajta ünnep, kisebb-nagyobb csoportokba tömörülve fiatalok, idősek egyaránt részt vesznek egy-egy rangadón, a meccsek után pedig – egyik informátorunk szerint – „még vagy három napig lehet elemezni a történeteket”. Mindehhez még hozzájárul legalább két elem. Az egyik az, amit korábban már említettünk: a hoki itt „magyar ügy”, a szeredai csapatban például nincs egyetlen román nevű játékos sem, jóllehet a legutóbbi népszámlálási adatok szerint a város lakosságának mintegy 16%-a román. A másik, és az ünnepi hangulatot erősítő elem az alkoholfogyasztás. Egyik interjúalanyunk szerint egy-egy mérkőzésen a közönség 30–40%-a részeg. Ilyen feltételek mellett nem csoda, ha a nyilvános-informális mezőben (Biró–Gagyi, 1996) végbemenő jégkorongmérkőzés során megmutatkozik egyfajta strukturális agresszív őszinteség: ha a helyzetnek, mérkőzésnek nagy tétje van, illetve ha a szereplők (játékosok, nézők) eképpen élik meg, máris kibuggyannak az előítéletek, a verbális elutasítástól a lincselésig bármi megtörténhet. Tudományoskodó hangnemben pedig így is fogalmazhatnánk: játékosok, nézők, bírók között többféle kombinációban agresszív interakciók jöhetnek létre. És általában történik is valami, hiszen ahogy egy volt csíkszeredai hokis bevallotta: „minden hokisnak az a vágya, hogy egyszer egy bírót elverjen”. Az itt leírt mechanizmus, természetesen nemcsak csíkszeredai sajátosság, és nemcsak a jégkorongra vonatkoztható. A mi esetünkben most az a fontos, hogy a lokális nyilvánosságban a hoki, a maga rítusaival együtt, az etnikai identifikáció szerves része:

szintű sikereket. Például a gyergyói férfi tornászcsapat világbajnoki aranyérmet is hozott. Ám az ilyen események, bármennyire is érdemlegesek, nem alakíthatnak ki olyan típusú csapatkötődést, mint amilyen a jégkorong, vagy például a labdarúgás körül szerveződhet. Az okokat persze nem nehéz feltárni, elég ha itt csak a stadionok térbeli szerveződésére, vagy az illető sportjáték sajátosságaira gondolunk. A nézők nem úgy veszik körül a tornászversenyeket, mint a hokit. Hokimeccs közben, a játék forgatagossága közben sokkal inkább felszabadulhatnak az indulatok, és kialakulhatnak drukkoló kisközösségek, mint egy szertornaverseny követése közben.

a „csíki fiúk”, a „szeredaiak”, dacára az egész testüket eltakaró hokifelszerelésnek, etnikai jegyeket is viselnek. Ám ezek a jegyek kontextuálisan változnak: a csíkszeredai hokis otthon székely, Bukarestben magyar vagy „bozgor” (értsd: hazátlan), Budapesten pedig román. Ez a kívülről rájuk kényszerített kaméleonszerű állapot talán leírható egyfajta székely-létnek (és hadd ne feledjük el, hogy a Budapesten játszó román válogatottban ún. székely-sorok is voltak), amelynek fő karakterisztikuma az ellentmondás, az ellentétes irányú tendenciák valamilyen sajátos belső szintézise. A székely-létet egyrészt kettős elzárkózás, másrészt kettős integráció jellemzi. A kettős elzárkózás azt jelenti, hogy a székely se nem magyar, se nem román, a kettős integráció ugyanakkor azt jelenti, hogy a székely magyar is és román is. Mindezek, mint említettük, kontextuális meghatározottságú állapotok.

Ezután jogosan merülhet fel a kérdés, hogy a lokális informális nyilvánosság hogyan viszonyult az általunk célba vett mérkőzéshez. Informális beszélgetések alapján az előbbiekből vázolt paradox székely-lét emberközeli megnyilvánulásait értük tetten. Két jellemző példát ismertetnék.

Megkérdeztük egyik alanyunkat, hogy kinek drukkolt a magyar-román meccsen. Spontán válasza így hangzott: „A románoknak, hát logikus, nem?” „És amikor nem a szeredaiak játszottak a román csapatban, hanem a román sor, akkor, kinek drukkoltál?” – kérdeztem vissza. Rövid csend és habozás után a válasz így hangzott: „Kinek is dolgozol te?” E felvillantott párbeszédéből levezethető, hogy amíg a kontextus ismerete nyilvánvaló (hiszen a beszélgetés Csíkszeredában zajlott, „székelyek” között) addig a csapatkötődés logikus: egy szeredai valójában a szeredaiaknak drukkol, ám ha a szeredaiak történetesen a román válogatottban játszanak, akkor logikus, hogy a románoknak kell szurkolni. Azonban a „tisza”, azaz a csak román etnikumú játékosokat felvonultató román válogatottnak drukkolni „józan szeredai ésszel” is nehezen elképzelhető. Ebben a momentumban az ismertnek hitt kontextus megkérdőjeleződik, beszélgetőpartnerem pedig visszakérdezéssel tisztázni akarta, hogy „székely énjének” melyik elemét domborítsa ki. Látható, hogy a csapatkötődés sem

egyértelmű, ilyen helyzetekben a paradoxonokkal megáldott székelylétben leledző egyén valójában féldrukker: az egész csapattal csak a részcsapat által képes azonosulni. Ha a részcsapat hiányzik, akkor az egészzel való identifikáció megkérdőjeleződik.

A féldrukkerség további árnyalatait tárja fel egy másik beszélgetésünk. Ebben az esetben is azt kérdeztük interjúalanyunktól, hogy kivel tartott a Románia-Magyarország mérkőzés közben. A válasz így hangzott: „A meccs elején, amíg a románok vezettek, addig nekik drukkoltam. Azonban amikor már kezdett nyilvánvalóvá válni, hogy a román csapat nem jut tovább, akkor én is a magyaroknak drukkoltam, gondoltam, mégiscsak jobb lesz a mérkőzés végén a magyar himnusz hallani.” A féldrukker stratégiája ebben az esetben úgy nyilvánul meg, hogy amikor bizonytalanná válik az eredeti kontextus, akkor székely énjének magyar elemével azonosulva végülis fenntartja etnikai önintegritását, a mérkőzés kimenetele nem okozhat csalódást.

Ahogy a magyar nyilvánosság szintjén földrajzi értelemben távolodunk a Székelyföldtől, úgy a csapatkötődés látens vagy nyílt módon egyre inkább átbillen a magyarországi válogatott oldalára. Míg egy kolozsvári magyar esetében egyértelmű, hogy a magyar válogatottnak „kell” drukkolnia, addig egy csíkszeredai esetében, mint a fenti példákban is láttuk, ez korántsem nyilvánvaló.

Az informális magyar nyilvánosság rövid ismertetése érthetővé teszi a magyar nyelvű sajtóban körvonalazódó scenáriók etnikai jegyekkel való túlterhelését. Ebben a vonatkozásban egyfajta párhuzam állapítható meg a formális és az informális nyilvánosság között.

B. (Romániai) magyar scenáriók

Sok tekintetben teljesen másabb képet nyújtanak az eseményekről a romániai magyar újságok. A következőkben megpróbálok néhány romániai magyar beszédmódot beazonosítani, majd pedig a különböző nyelvű sajtónyilvánosságokban kidomborodó scenáriók összehasonlítása révén megpróbálok kitapintani a román és a magyar nyilvánosság néhány sajátosságát.

B1. Kiegyensúlyozott részletező-technicista scenárió

Ez a beszédmód kellő részletességgel ismerteti a mérkőzést, objektivitásra törekszik abban az értelemben, hogy mindkét csapat erőseit és hibáit kiemeli. Például: „szép román gól”, „Szuper Levente – a magyar kapus, szerző megj. – szuperteljesítményt nyújt”, „egyenlő ellenfél volt ugyan a két együttes a jégen, azonban az első perctől az utolsóig hatalmas hangorkánt okozó közönség Kercsó csapatának szárnyakat adott” (Hargita Népe, márc. 30.), vagy „a következő találatig mindkét csapat szép hokit mutatott be” (Szabadság, márc. 30.).

B2. Pro-magyar scenáriók

Ez a diskurzus két tényszerű tartópillérre támaszkodik: az egyik az, hogy magyar nyelvű lapokban bontakozik ki, a másik pedig az, hogy a román válogatott játékosainak mintegy fele magyar anyanyelvű. A magyar játékosok, illetve Magyarország támogatására épülő beszédmódnak egyaránt megtaláljuk a rejtett, illetve a nyílt formáit is. A pro-magyar diskurzus rejtett formájának két technikáját ismertetem az alábbiakban.

B2.a. Látens pro-magyar scenárió

A mérkőzés után megszólaltatottak gyakorlatilag csak magyarok. A mérkőzésről úgymond objektív képet a román válogatott színeiben játszó magyar játékosok, csíkszeredai (természetesen magyar) hokiszakember (lásd Erdélyi Napló, április 7.), esetleg a Magyar Jégkorong Szövetség elnökének, vagy a magyar csapat edzőjének szemszögéből kaphatunk (lásd pl. Romániai Magyar Szó, március 30.). Jelenleg csak a meginterjúvoltak kiválasztására helyeztük a hangsúlyt, és még nem elemeztük az elhangzottakat. De az a pusztán tény, hogy a romániai magyar lapokban majdnem csak kizárólag magyar anyanyelvűeket szólaltattak meg (igaz, az egyik lapban szerepel a román edző meccs utáni véleménye), nyilván arra enged következtetni, hogy létezik valamilyen rejtett, strukturális részrehajlás. Ugyanis jogosan merül fel a kérdés, hogy a másik fél (értsd: „a románok”) miért nem szerepel(nek) a magyar nyilvánosságban? A

látens részrehajlás egy másik technikája szintén szelekcióval függ össze: az újság nyilvánosságában többnyire a magyar válogatott mérkőzéseit ismertetik, illetve ezekre irányul részletező figyelem. Az eseményekről való beszámolás mögött meghúzódó hír-rekrutáció valójában a látens drukkerség jele. A pro-magyar scenárió rejtett technikái az etnikai határok megvonását szolgálják, és a nyilvánosság olyan szűrőiként értelmezhetők, amelyeknek áteresztőképességében az etnikum nagy szerepet játszik.

B2.b. Nyílt pro-magyar scenárió

A magyarok mellett elkötelezett nyílt beszédmód több szálon fut. Az egyik szálon Magyarország nemzeti szimbólumainak kiemelése található, amelyek mintegy érzelmileg felkészítik az olvasót a magyar győzelemre: „a hoki vb-k szokásaitól eltérően, magyar módra felzendült a Himnusz” (Szabadság, március 30.) „ismét a piros-fehér-zöld mezéseknek jutott a vendéglátói szerep” (Népújság, március 24.), „sok-sok magyar zászló, kürtök, dobok jelezték, hogy a szurkolók készen állnak” (Hargita Népe, március 30.).

Egy másik dimenziót a román válogatotton belüli feszültség (román-magyar ellentét) magyar szempontú részletezése szolgáltatja. A román csapat „legjobb játékosai a magyar fiúk voltak” (Népújság, március 31.), „szerintem elég sokat mond az a tény is, hogy csapattunkból – Csíkszeredai Sportklub – csak ketten játszhattak a döntőn”, a román edző a „sportklub embereit nem használta” (Erdélyi Napló, április 7.). „A Csíkszeredai Sportklub 7 válogatott jégkorongozója közül a VB-n csak öten kaptak játéklehetőséget. A döntőn pedig csupán Nagyt és Elekest küldte jégre a kapitány...” (Hargita Népe, március 30.).

A nyílt pro-magyar scenárió harmadik dimenziója technicista maszkot visel: ez a fajta diskurzus objektív elemző hangnemben mintegy „levezeti”, miért is volt nyilvánvaló a magyar válogatott feljutása a „B” csoportos hoki végére. Íme az érvrendszer: „a magyar bajnokság erősebb, mint a román”, Magyarországon „komolyabban foglalkoznak az utánpótlás-neveléssel”, „több jégpálya működik Ma-

gyarországon, mint Romániában”, „a válogatott többet és komolyabban készült, mint a román”. (Hargita Népe, márc. 30.) Röviden, Magyarországon valóságos hoki-paradicsom van, ahol a korongot nem kergetni már-már bűnnek tekinthető.

A pro-magyar scenáriók rejtett és nyílt formái egyaránt tekinthetők „etnikai összekacsintásnak”: a romániai magyar sajtónyilvánosság saját identitásának megteremtése során hajlamos arra, hogy etnikai elemekkel bátyázza körül önmagát, miközben etnikumbeli társaira, illetve az anyaországra bizalmasan át- vagy rákacsint, a többségi románsággal szemben közömbösen, vagy negatívan viseltetik. Ez utóbbi attitűdöt testesíti meg a következő scenárió.

B3. Román(ia)-ellenes scenárió

Említettem már, hogy scenárió alatt az esemény nyilvános térben való utólagos átbeszélését, egyszersmind ismertetését értjük. A román-ellenes beszéd nem közvetlenül a szóban forgó mérkőzésre irányul, hanem inkább egy olyan tágasabb értelmezési keretet kínál fel, amelyen belül az esemény végkimenetele egyértelművé válik. A mi esetünkben konkrétan arról van szó, hogy ez a scenárió Romániára, román személyekre vonatkozó olyan kijelentéseket tartalmaz, amelyek azt sugallják, hogy a mérkőzés végkimenetele nem is lehetett volna más. „A román csapat így is felülmúlt minden várakozást. A hazai bajnokság színvonalát, a jégpályák helyzetét, a szakminisztérium hozzáállását tekintve csak örülni lehet, hogy erre is képesek voltak” (Népújság, március 31.). A román-ellenes diskurzus az előbb említett ún. adminisztratív felhangok mellett gazdasági és erkölcsi vonásokat is tartalmaz: „a győztes magyar csapat tagjainak az első hely megszerzése esetén fejenként 1000 dollár prémium volt ígérve. A romániaiak ennek felét, azaz 500 dollárnak megfelelő lejt kaptak volna”. A vébé „szép műsorfüzetében” nem szerepelt a román válogatott fényképe, amelyet ebben a scenárióban így kell értelmezni: „A román csapat nem küldött csapatképet a válogatottról. Szegénységi bizonyíték.”. A románok erkölcsi megkérdőjelezhetősége pedig így kerül tálalásra: „És hallottam ilyenekről is: válogatott

játékosunk külföldi áruházból lopott, válogatottunk edzője börtönben volt. (Félreértések elkerülése végett pontosítok: nem Hargita megyeiekről van szó.) Hasonló környezetben lehet-e minőségi sportról beszélni.” (az utóbbi négy idézőjeles rész a Hargita Népe, március 30-i számából származik). Mint látható tehát, a román-ellenes beszéd egyrészt a gazdasági, közigazgatási szféra hiányosságait emeli ki (intézményes szint), másrészt pedig a (negatív) hangulatot mintegy testközelbe hozva, az egyes individuumok erkölcsi megbízhatatlanságát (individuális szint) használja fel.

B4. „Kercsoizmus”

Majdmindegyik magyar nyelvű újságban szerepelt az interjút adó Kercsó Árpád, a magyar válogatott edzője. Amiért külön scenárióba foglalható, annak oka az, hogy nyilatkozatai alapján egyrészt, edzőhöz méltó módon, kiértékeli a mérkőzést, másrészt azonban identitásépítésre, önlegitimációra használja a nyilvánosságot. A mérkőzésre vonatkozó narratívája nagyjából az előbbieken említett oknyomozó, technicista vonalat követi, annyi különbséggel viszont, hogy ő a nyertes és bennfentes (mert a román válogatott tagjait is jól ismerő) pozíciójából értelmezheti a történeteket.

Identitás-konstruálása viszont a fentebb leírt székely-lét szintén egy tipikus esete, pontosabban a paradoxonok láncolatát feltételező állapotból való megszabadulás stratégiáját mutatja be: „Számomra ez a győzelem személyes elégtételt is jelentett, hiszen azért jöttem el annak idején Romániából, mert sehol sem kellettem, se Gyergyóban, se Csíkszeredában, se a válogatottnál” (Szabadság, március 30.). Mint említettük, a székely-lét gyakran ellentétes irányba mutató azonosulási lehetőségek sajátos egyvelege, amelyből bizonyos kontextusokban valamelyik elem, a többi mintegy háttérbe szorítva, kimagaslik. A magyar válogatott edzője – az újságokban közölt elbeszélései során – múltjának elemeivel szembefordulva új identitás megalkotásába kezd, jelen sikerét jövőbe mutató legitimációs bázisként vetíti előre. Kisebbségi, gyakori ellentmondásos és ugyanakkor

frusztrációt eredményező helyzetéből az egyértelmű, sikeresnek ígérkező jövőbe építi be önmagát.

*

Összehasonlítva a különböző tömbökbe tartozó scenáriókat, megállapíthatjuk, hogy a román nyilvánosságban jóformán nem szerepel az etnikum, mint magyarázó elem. A magyar újságokban azonban ez a dimenzió végigkíséri a mérkőzés utólagos ismertetését: egyrészt a román válogatotton belüli látens konfliktus ismertetése során, másrészt pedig a magyar válogatott győzelmének interpretálása közben. Egy másik fontos, ám az előbbivel szoros kapcsolatot mutató különbség, hogy a magyar lapokban nem körvonalazódnak a fentiekben ismertetett bűnbak-kereső, konspirációs jellegű forgatókönyvek, sőt száraz tényközléssel sem találkozhatunk. A magyar nyilvánosságot áthatja a részletező emocionalitás, amelyet értelmezhetünk a kisebbségi lét permanens ünnepkereső beállítódásaként.

A román és magyar nyilvánosság általunk feltárt természetrajzát befolyásolja az is, hogy a szóhoz jutó, az eseményt elmesélő, értékelő személyt milyen mikrokönyezet veszi körül, illetve a győztes vagy a vesztes pártján áll-e. A román nyelvű sajtónak a vesztest kellett védenie, azonban a csapaton belüli interetnikus konfliktust nem lovalgolta meg, hiszen az együttes székely tagjai is pont annyira vesztesek voltak, mint a bukarestiek. Ezért érthetővé válik, hogy a csapatelkötelezésre épülő beszédmódok valójában bifurkálódtak, és a racionalitás és irracionalitás tengelyén helyezkedtek el. A racionalitás, azaz ésszerű helyzetértékelés, úgy lehetséges, ha az értékelő szembefordul önmagával és kezdeti csapatkötődéséből származó dicsőségét dekonstruálva belátja hibáit – innen származott a technicista-oknyomozó scenárió. Az önmagunkkal való szembefordulás képtelensége megfoghatatlan, sejtelmes okok keresése felé taszít. Amikor az ésszerűség csődöt mond, életre kel a mindent megmagyarázó konspirációs történet. A két véglet között helyezkedik el a körültekintő semlegesség.

Az etnikai tehetetlenségi erő következtében a romániai magyar sajtó inkább a győztes pártján állt. Igaz, hogy a román válogatott fele magyar, de végülis a magyarok nyertek. A hoki szempontjából min-

denképp jó magyarnak lenni, mert ha netán a román válogatott nyert volna, akkor is tudjuk, hogy azoknak fele valójában szintén magyar. Ezért van az, hogy a fentebb vázolt pro-magyar szcenárióknak kettős éle van: ha úgy adódik, akkor a romániai magyarok érdemeit emelik ki, ha ez pedig nem aktuális, akkor Magyarország pozitívumait hozzák előtérbe. A módszer teljesen összefügg az informális nyilvánosságban leírt féldrukker attitűddel. E kétirányú odafigyelésnek egyenes következménye az etnikai szcenáriók elburjánzása: a saját etnikai csoport kiterjeszhetősége, kontextuális változtathatósága lehetővé teszi az ugyan etnikumközpontú, ám többirányban végigfuttatható értelmezéseket (lásd a pro-magyar és román-ellenes szcenáriókat).

A két nyilvánosság között, igaz, kis mértékben, de egybecsengéseket is kihallhatunk. Ezek a hasonló értelmezési keretek az objektivitásra, a részletező technicitásra törekvő leírásokban tapasztalhatók. Másképp fogalmazva azt is mondhatnánk, hogy a két etnikai csoport minél inkább eltávolodik saját pszichikai, érzelmi dimenzióitól, annál inkább közeledik egymáshoz.

A látszólag politikamentes övezet (a sport) valójában politikai, etnikai előítéleteknek van kitéve, illetve ezeknek a beállítódásoknak a hordozója. A sport jelenléte a nyilvánosságban azért is tekinthető politikainak, mert ezen a területen is bizonyos érdekek jutnak kifejezésre, és ezek az érdekek pedig behatárolható célközönség felé irányítottak. A sportról való nyilvános beszédet így akár egyfajta szimbolikus úton történő meggyőzési vagy befolyásolási módnak is tekinthetjük, ez pedig par excellence a politika területe (Síklaki, 1994). Ha továbbá figyelembe vesszük, hogy a bemutatott elbeszélési módok különböző többségi-kisebbségi etnikai csoportok sajátjai, akkor nyilvánvaló, hogy ezekben a szcenáriókban a szimbolikus érdekérvényesítés kísérleteit kell látnunk. Egy országos, illetve országok között lezajló sportesemény mintegy magától kínálja azt a pszichikai dimenziót, amelyre ezek a politikai diskurzusok ráakaszthatnak (mint korábban láttuk, ez be is következett). A sportesemény ürügyén megjelenő rivalizáló nyilvános beszédek a modern politika meghatározó és konstitutív tényezői, hiszen a „diskurzivitás konstitutív

tényezővé válása után nincs meg többé a lehetőségünk a politikai előzetes vagy utólagos, kívülről vagy felülről történő rögzítésére és kijelölésére” (Szabó, 1997).

Az eseményeknek nyilvánosságban való utólagos ismertetése a politika szimbolikus jelenségként történő értelmezésébe ágyazódik. A leírások tényszerűek, de nem tények. Akárcsak a politikai diskurzusokat, ezeket is egy adag homályosság, bizonytalanság végigkíséri, ugyanakkor pedig érdekek, értékelések, identitások megfogalmazása révén jönnek létre (Kiss, 1998). Az ismertetett szcenáriók valójában különböző társadalmi csoportok identitáspolitikájának részét képezik, a használt szimbólumrendszerek pedig a megcélzott (és több szempontból rétegzett) csoportok elképzelt értékészletére próbálnak ráhangolódni. Ezért tapasztalhattunk pszichológiai párhuzamot az informális és a formális (sajtó)nyilvánosság között.

Természetesen a sport átpolitizálásának veszélyei is vannak, hiszen ezáltal a sport gyarmatosítja a sporton-kívüli világ viszonyait. A mi esetünkben ez azt jelenti, hogy egy nem-politikai szféra is hozzájárul az etnikumok, illetve a többség és kisebbség közötti határok megerősítéséhez: a Mi-Ők reláció kötőjele pszichikai tartalékok igénybevételevel feszültségforrásként hosszúra nyúlik, azaz a társadalmi csoportok közötti távolságok megnőnek. A sportról való beszéd így könnyen a politikai ideológiák prédájává válhat, azaz a világról alkotott tudás és a valóság észlelésének olyan módozataivá alakulhat, amely egyrészt pszichikai szükségletet elégít ki, másrészt pedig már létező hiedelemrendszereket fog továbbéltetni. Az utóbbi tulajdonsága továbbá az idő strukturálódását, illetve a múlt és a jelen pszichikai dimenziókba rögzített észlelését segíti elő (Gyekiczky, 1989).

Miután beláttuk, hogy a sportesemény körüli nyilvános beszéd beleillik a politika diszkurzív értelmezésébe, a továbbiakban nézzük meg közelebbről, hogy ez a diszkurzivitás hogyan működik a mi esetünkben. Szabó Márton fennebb idézett tanulmányában (Szabó, 1997) a politikai határvita témáját három dimenzió mentén fejti ki, nevezetesen a politikai szerep, téma és stílus dimenziókban. A politikai szerep mentén négy alapvető típust tematizálnak: az idegent, az

ellenséget, az ellenfelet és a szövetségest. A politikai vitatémák határait a rend és a közügy, illetve a titok és a minimálkonszenzus témakörei szabják meg. A stílus a ténytudás-absztraktság, jelenidejűség-időtlenség, illetve a személyesség-személytelenség ellentétpárok köré szerveződő beszédmódok.

A nagyon vázlatosan ismertetett előbbi dimenziókat figyelembe véve kijelenthetjük, hogy a román és a magyar diszkurzivitás szinte teljes mértékben ellentétesen épül fel. A nyilvánosság szimbolikus terében a különböző nyelvek mentén szerveződő beszédmódok között kölcsönös meg nem felelés tapasztalható. A román nyelvű nyilvánosságban a szereplő (vagy a szereplőnek beállított beszélő) a vesztes román csapat, aki számára a magyarok vagy a politikai ellenség, vagy a külső idegen formájában jelennek meg. A magyar nyelvű szcenáriókban a főszereplő a „nem vesztes magyar” (e kétes fogalmazás azért jogosult, mert a „magyar” ebben az esetben egyaránt jelentheti a győztes magyarországi válogatottat, de jelentheti a vesztes csapat magyar etnikumú tagjait is), aki számára a románok vagy mint ellenfelek, vagy mint szövetségesek jelentkeznek. A szóban forgó sportesemény tematizálása is másképp történik: a román nyilvánosságban nemzeti, illetve országos ügyként, míg a magyar médiában „csak” etnikai ügyként. Ezzel szorosan összefügg az alkalmazott stílus is. A többségi médiában – mivel országos ügyről van szó – a kognitív szociálpszichológiai magyarázat társul a személytelenséggel és az időtlenséggel (pl. a magyarok, mint „örök ellenség”), ezzel szemben a kisebbségi magyar nyilvánosság a személyes hangvétel és jelenidejű pragmatizmus mezsgyéjén mozog.

*

Bizonyára nehéz dolga lenne annak, aki „objektíven” meg szeretné tudni, hogyan is zajlott az a bizonyos mérkőzés. Egyrészt azért, mert – mint kiderült –, a nyilvánosság terébe kerülve egy jégkorong mérkőzés is valójában társadalmi konstrukció, egyének, csoportok tudati kivételése bizonyos lokális meghatározottságok alapján. Az előbbi szándék másrészt azért mondana csődöt, mert a két különböző

nyelvű nyilvánosság nem, vagy csak nagyon kis mértékben egészíti ki egymást, a (szimbolikus) dialógus sem alakult ki. Az etnikai határok mentén kölcsönös egymásmellé-beszélés zajlik, az „interpretációs ész” különböző lenyomatai elbírják egymás társaságát, de csak ritkán pillantanak egymásra. A szimbolikus szférában ami az egyik félnek pozitívum, az a másik félnek negatívum. Ez az asszimetria azért lehet veszélyes, mert a mindenevő politika bármikor lecsaphat rá, és étvágya csillapítása érdekében felzabálhatja. A politika expanzív, mert mindent saját diskurzusa, ezáltal pedig a politikai cselekvés részévé tehet, aminek szabályait viszont önmaga alkotja meg (Becskeházi, 1992).

Ami végülis biztos: játék közben és után a (jég)korong közös, a mérkőzés nem.

Felhasznált irodalom

- *** Felhasznált újságok: Ziuva, Cotidianul, Adevărul, Curentul, Gazeta Sporturilor, Evenimentul Zilei, Adevărul Harghitei, Hargita Népe, Szabadság, Erdélyi Napló, Népújság, Romániai Magyar Szó.
- Allport, Gordon W. 1977: Az előítélet, Budapest, Gondolat.
- Biró A. Zoltán–Gagyai József, 1996: Román-magyar interetnikus kapcsolatok Csíkszeredában: az előzmények és a mai helyzet. In: Egy más mellett élés, Csíkszereda, KAM, Pro-Print.
- Becskeházi Attila, 1992 Szociológia és társadalomdiskurzus In: Kuczi Tibor–Becskeházi Attila Valóság '70, Budapest, Scientia Humana.
- Gyekiczky Tamás, 1989 „A szó veszélyes fegyver” (Adalékok az ötvenes évek ideológiai szerkezetének leírásához), Budapest, MTA Szociológiai Kutató Intézete.
- Hadas Miklós–Karády Viktor, 1995: Futball és társadalmi identitás. Adalékok a magyar futball társadalmi jelentéstartalmainak történelmi vizsgálatához. In: Replika 1995/ 17–18.
- Kiss János, 1998 A pártok szimbolikus arculata és érvelési sajátosságai a parlamenti vitákban, In: Politikatudományi Szemle, 1998/2.
- Ricoeur, Paul 1998 Erőszak és nyelv, In: Szabó Márton (szerk.) Az ellenség neve, Budapest, Józsefvárosi Műhely.
- Síklaki István, 1994 A meggyőzés pszichológiája, Budapest, Scientia Humana.
- Szabó Márton, 1997 Vázlat a politika diszkurzív értelmezéséről, In: Szövegvalóság. Írások a szimbolikus és diszkurzív politikáról, Budapest, Scientia Humana.